

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на о.н.с. доктор на тема

Персонификациите в римското изкуство от територията на България

(I-III в.)

на Елина Антонова Анастасова

от

проф. д. н. Емануел Мутафов, ИИИЗк-БАН

Елина Анастасова е завършила магистратура в специалност Археология към ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2016 г. с дипломна работа на тема *Култовете в Сердика по нумизматични и археологически данни*. От 2011 г. участва предимно в спасителни разкопки в София, Софийска област и др. От 01.10.2018 г. е зачислена като редовен докторант в ИГ „Старо изкуство“ на Института за изследване на изкуствата при БАН с научен ръководител доц. д-р Марина Колева. Участвал съм в изпитната ѝ комисия и пазя най-добри впечатления още от стартовото ѝ представяне. Те се затвърдиха и в периода на обучението ѝ в ИИИЗк, където докторантката бе отчислена с право на защита на 30.09.2021 г. в срок и удовлетворявайки всички необходими за това критерии – изпити, кредити, публикации и пр. Струва си да се отбележи, че в този период Елина Анастасова е спечелила и реализирала специализация по римско изкуство към Австрийския археологически институт, Виена, с проект, релевантен на темата на дисертацията, а именно *The Context of Personification Image – An Attempt to Reconstruct the Roman Provincial Art*. На вътрешната защита през 2023 г. в ИГ „Старо изкуство“ присъстваха именити представители на археологическата наука у нас от СУ „Св. Климент Охридски“ и ИБЦТ-БАН, а представеният труд бе насочен единодушно към публична защита, предложен състав на Научно жури, който по-късно е гласуван от Научния съвет на ИИИЗк-БАН. С други думи, всички законови предпоставки за провеждане на публичната защита са налице.

Дисертацията на Елина Антонова Анастасова се състои от основен текст (300 стр.), каталог (227 артефакта, 267 стр.), карти (10 бр.) и библиография (32 стр.).

Темата на дисертацията *Персонификациите в римското изкуство от територията на днешна България (I-III в.)* е определена още при заявяването ѝ като дисертационна, както и сериозната компетенция на доц. д-р М. Колева да ръководи извършването на подобно изследване. Тя кореспондира колкото като заглавие, толкова и като съдържание, което ще коментирам по-долу, с научната специалност *Изкуствознание и изобразителни изкуства*, професионално направление 8.1 *Теория на изкуствата*. До този момент липсва обобщаващо изследване, посветено на персонификациите, в българската научна литература, въпреки наличието на множество дескриптивни публикации за паметници на каменната пластика в кръгла скулптура и релеф.

Сред основните **цели** на дисертационния труд е да се установи навлизането и употребата на образите на персонификации в римското изкуство на територията на съвременна България. Елина Анастасова поставя акцент върху каменната пластика, а изображения на персонификации, претворени върху малката бронзова пластика, глиптиката и нумизматиката, се използват като база за сравнение. В тази връзка се налага да отбележа, че използването на монети в паралелите на дисертацията не е формулирано

в заглавието и макар да е задължително в този текст, се явява като своеобразен бонус за читателя.

Една от основните **задачи**, които докторантката си поставя, е събирането и анализирането на паметниците с образи на персонификации, открити у нас. Така са изследвани изображенията на Немезида, Нике-Виктория, Хигия, Ерос (с и без факла), Тюхе-Фортуна, Бонус Евентус, Пудицития, речни божества и персонификации на други природни феномени, каквито Хелиос-Сол и Селена-Луна, Еос, Айон и Океан. Именно по тези персонажи са оформени и главите в дисертацията (VI основни, разделени на подглави според предложената типология на персонификациите). На това място бих искал да уточня, че повечето от гореспомнатите персонажи от персонификации се превръщат в божества с развитието на култа им, но Хигия присъства тук като еманация на „здравето“, тъй като $\psi\upsilon\epsilon\acute{\iota}\alpha$ е преди всичко абстрактно понятие, т.е. преди всичко персонификация на здравето, а после богиня.

Още в началото Елина Анастасова заявява, че ще направи опит за прецизиране датировките на паметниците, които вече са били предмет на анализ от предходни проучватели, но и отделя внимание и върху паметници, чието хронологически особености не са били коментирани досега. Предложените датировки от докторантката се базират на близки по стил паралели, а заедно с това тя търси и най-ранната поява на персонификациите в българските земи, както и продължителността на тяхното използване.

Разглеждането на различните иконографски схеми, техните особености и прототипи сред класическото и елинистическо изкуство, както и пречупването им през призмата на римското иконично мироздание, според заявката на Анастасова, наистина допълват знанието за провинциално римското изкуство от територията на днешна България. Освен това докторантката търси сведения за местно производство, маркирайки и основните влияния и паралели с изкуството на столицата Рим и източните провинции, граничещи с нашите земи. Отделено е внимание и върху ролята на военната и градската култура при възприемането и разпространяването на нови изображения. Водещ признак за Анастасова е контекстът, в който се откриват паметниците – публичен или частен; в урбанизирана или извънградска среда (вили). Така анализът върху отделните категории каменна пластика позволява да се направят изводи за нейното значение и възприемането ѝ от провинциалното население на римската империя.

За постигането на предпоставените, но и постигнати, цели и задачи Елина Анастасова използва следните **методи** на анализ: стилков, иконографски, сравнителен и картографски. Тук се налага да уточня, че стиловият анализ не е нито откритие на изкуствознанието, нито негова ексклузивна „собственост“. Друг е въпросът, че се използва твърде ограничено от българските археолози. Авторката прилага и критерии, изпробвани от научния си ръководител в работата му върху идеалната скулптура.

След представянето на материала, организиран по „немски“ логично и стегнато, докторантката достига до определени **изводи**, като сред тях бих открил заключението ѝ, че преобладаваща част от разгледаните образи се откриват в провинциите Горна и Долна Мизия, и конкретно в градовете Рациария и Ескус, където се наблюдава най-голяма им концентрация. Тя отдава този факт на съществуването в тези провинции на множеството лагери, кастели и градове в района на Лимеса, заселени с римски граждани и военни. Според Е. Анастасова на това обстоятелство се дължат и многобройните надгробните паметници с паралели, т.е. влияния, от западните спрямо Мизия провинции. В тази връзка е и обобщението, че паметниците с образи на персонификации се свързват с градската и военната култура, защото се откриват по Лимеса и в големите градски центрове в провинциите Горна Мизия, Долна Мизия и Тракия. Рядко се наблюдава концентрация извън тези центрове, като случая с изображенията на Хигия в

извънградските светилища, макар че последните също имат отношение към градската култура.

Относно хронологията Елина Анастасова заключава, че макар да има и паметник датиран в края на I в., множеството каменни паметници с образи на персонификации принадлежат на етапа на разцвет на римското изкуство в гореспоменатите провинции, който започва с времето на Антонините и продължава и при управлението на династията на Северите. В средата и втората половина на III в. употребата на тези образи продължава, въпреки че са представени с по-малък брой паметници, като някои са популярни до края на века. Всичко това обаче е условно и зависи колкото от степента на разкопаност на отделни обекти, толкова и от степента или качеството на тяхната публикация.

Любопитно е и наблюдението, че сред паметниците, открити в българските земи, някога част от провинциите Горна и Долна Мизия, Тракия и Македония, най-популярни са персонификациите на състояния на тялото (Хигия и Ерос с факла), следвани от тези на природни феномени (Сол и Луна, Айон и Океан, речен бог), чувства и емоции (Ерос), персонификации на абстрактни понятия, които бих определил като състояния на духа (Немезида, Виктория, Фортуна, Бонус Евентус) и добродетели (Пудицития).

Принос на Е. Анастасова е доказаната хипотеза, че ателиета за каменна пластика, в които са изработвани паметници с персонификации, е имало в рамките на големите римски градове Рациария, Ескус, Нове, Никополис ад Иструм, Дуросторум, Филипопол. Така освен с трупането на описания на артефакти, тя допринася и за реконструкцията на художествения живот през периода I-III в., а вписването му в общ социален контекст, осмисля още повече изследването, защото проучване, което не допринася за реконструкция на цялата историческа картина на определена епоха, е самоцелно. Именно в тази насока е ценно и наблюдението, че вносните артефакти са от земите на днешна Гърция и Мала Азия. То пък реконструира картината от взаимодействия и влияния, които ще предпоставят по-нататъшната история на нашите земи, повече свързани с Изтока, отколкото с Централна и Западна Европа. И говорейки за по-късни епохи, бих могъл да спомена, че определени понятийни и словесни персонификации от античността се усвояват и във Византия, където например са засвидетелствани венчални пръстени с надпис *Ὁμόνοια* – съгласие, упомената и в дисертацията на с. 17 за антична персонификация от порядъка на Тюхе. Накрая авторката прави своя принос и за реконструкцията на ежедневния живот по нашите земи, изказвайки тезата, че най-популярните персонификации са тези на здравето и смъртта, природните феномени и любовта, които са по-близки до мирогледа и вярванията на провинциалното население, от края на I в. до III в.

Авторефератът към дисертацията отразява коректно и ясно съдържанието ѝ. Приносите са формулирани точно, сред тях бих открил новата интерпретация на пропагандната роля на изображенията на Нике-Виктория от Августа Траяна. Докторантката е приложила и пет публикации по темата на дисертацията, сред които и една статия в тома *Personalia* на Изкуствоведски четения 2021 г., чиито съставител и редактор съм. Томът е индексирен в Web of Science, а текстът на Елина Атанасова е качествен, стоек и достойно до публикациите на вече утвърдени учени. И тъй като две от останалите ѝ публикации са в младежки/ студентски сборници, този текст е недвусмислена заявка за научна кариера.

Обобщавайки, трябва да подчертая, че дисертацията на Елина Антонова Анастасова *Персонификациите в римското изкуство от територията на България (I-III в.)* заедно с автореферата и съпътстващата ѝ писмовна продукция са задълбочен труд, структуриран логично, със зрели изводи и безспорни приноси, както и с впечатляващ обем. Дисертацията е актуална и видимо очаквана от гилдията на изследователите на

античността, защото извежда теоретизирането на специфични култове от епохата на римското присъствие у нас на ново ниво със своята задълбоченост и интердисциплинарност. Несъмнен е приносът на научния ръководител, както на специализацията на Е. Анастасова във Виена за крайния резултат, а той надхвърля изискванията за присъждането на о.н.с. доктор. Затова бих препоръчал текстът да се подготви като монография и след задължителната редакция да бъде отпечатан (досадна е почти декоративната роля на запетайте в текста; *монументи* трябва да се замени с „паметници“; да се изчистят транслитерациите от чужди езици като *Хадриан* вместо Адриан; *остотека* трябва да се изписва като остеоотека и т.н.).

Въз основа на гореизложеното убедено предлагам на членовете на Научното жури да гласуват за присъждането на научната и образователна степен **доктор** в научната специалност *Изкуствознание и изобразителни изкуства*, професионално направление 8.1 *Теория на изкуствата*, на Елина Антонова Анастасова, както ще постъпя и аз. Правя го с удоволствие, вярвайки че развитието на докторантката от 2018 г. насам, синергията с научния ръководител и нейният труд са събитие за Института за изследване на изкуствата.

София, 21.08.2023 г.

проф. д. н. Емануел Мутафов,
председател на НЖ